

В. О. Рум'янець,

професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)

Ліквідація автономії України і поділ її земель між Російською та Австро-Угорською імперіями унеможливив створення єдиного державного національного центру. Як протидія цьому у 80-х рр. XVIII ст. зароджується ідея українського національно-державного відродження. Цей процес почався, зазначає Д. Дорошенко, «як антитеза до тяжкого політичного й соціально-економічного становища та культурного занепаду, в яких опинився в той час український народ». Її базою стала Гетьманщина, бо цей регіон ще донедавна жив власним державним життям. Носіями ідеї відродження української державності були шляхта і козацька старшина. Саме вони на ґрунті станових інтересів започаткували світогляд, який спирався на історичні традиції, особливо козацького періоду, в намаганні довести своє право на відновлення автономії Гетьманщини. Цей рух відіграв важливу роль у пробудженні національної свідомості українців, бо він широко розгортав поняття нації. До якого був включений увесь народ, а поняття «батьківщина» охопило собою всі землі, заселені цим народом.

Ідея національно-державного відродження продовжує розвиток у свідомості лівобережної української інтелігенції у 20-30-ті роки XIX ст. завдяки гурткам дворян-автономістів, об'єднаних у масонські ложі, які згодом приєдналися до декабристів. Але в поглядах останніх не було єдності щодо національно-державних прав українців. Програма Північного товариства не визнавала національних прав за окремими народами. Ідеалом П. Пестеля була централізована республіка і звідси він робив висновок, що «Малоросія ніколи не була й бути не може самостійною. Відтак, вона повинна поступитися своїм правом бути окремою державою». Натомість Південне товариство ставило за мету увільнення всіх слов'ян від абсолютистської влади, знищення національного автономізму поміж слов'янськими народами й сполучення їх усіх в одному федеративному союзі, з демократичною парламентською формою правління.

Значну роль у піднесенні національної свідомості українського народу відіграли і письменники-романтики. Центром тогочасного літературного життя був Харків, зокрема Харківський університет. У літературному житті того часу

активну участь брали П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Срезневський, М. Костомаров. А. Метлівський. Віддаючи належне письменникам-романтикам, М. Грушевський зазначав, що «українські письменники подають руку слов'янському відродженню. Але більш широкою постановки національної української ідеї тут ще нема».

У 40-ві роки XIX ст. осередком політичного життя в Україні стає Київ. У 1843 р. тут розпочала діяльність Археологічна комісія, завдяки науковим дослідженням якої з'явилося нове покоління українських діячів (М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко), які на чільне місце історичних завдань поставили ідею державної незалежності України як гаранта інтересів нації.

Спробою перетворення цих ідей в практичну площину стала діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, яке об'єднало цвіт української думки, людей, що мали величезний вплив на розвиток українського національного відродження (М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, П. Куліш, Д. Пчельніков, М. Савич, О. Навроцький, І. Посада, Г. Андрузький, О. Маркович, О. Тригуб, Т. Шевченко).

Програмні положення Кирило-Мефодіївського товариства були сформульовані у праці М. Костомарова «Закон Божий (Книги буття українського народу)». Національне питання розглядалося як складова частина майбутньої слов'янської федерації, в якій кожен народ мав створити свою республіку й самостійно управляти своїми справами. Федералістська концепція, притаманна суспільно-політичній думці України в попередні роки, кирило-мефодіївцями була піднесена на якісно новий рівень зусиллями М. Костомарова. Окремі члени Кирило-Мефодіївського товариства намагались надати своїм поглядам конституційного оформлення. Так, Г. Андрузький розробив «Начерки Конституції Республіки». Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства стала кульмінаційною віхою українського національно-визвольного руху 40-х рр. XIX ст. і як відзначав Д. Дорошенко, «його ідеї й його програма надовго зазначили головні напрямні лінії українського національного відродження».

Новий український центр в особі першого українського журналу «Основи» об'єднав провідні сили Кирило-Мефодіївського товариства. Гурток «Основа» залишив осторонь широкі політичні плани. На перше місце постав захист самобутності української національності і літератури. «Основа», об'єднавши свідомі національні елементи України, пов'язала український рух з прогресивними і демократичними течіями великоруського суспільства.

На початку 70-х років XIX ст. у Києві зосередились значні українські інтелектуальні сили, і він став головним осередком українського руху. Київська громада об'єднала низку блискучих талантів: В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чубинський, К. Михальчук, М. Лисенко, Х. Вовк, О. Русов, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, які зуміли сформулювати наново українську

національну програму. Шляхи перебудови державного устрою Росії вони вбачали у федеративному устрої з широкою автономією для України.

Тяжкі умови, в яких опинилася українська політична думка після сумнозвісного Емського указу 1876 р., не стали на заваді появи нової плеяди українських діячів. Провідним ідеологом української державницької ідеї став М. Драгоманов. Він обґрунтував необхідність переходу абсолютистської Росії до конституційного ладу, висунув і своєрідно вирішив проблеми конституціоналізму і федералізму, політичної свободи, демократії, прав людини, місцевого самоврядування. Ці ідеї у 1880 р. М. Драгоманов разом з М. Павликом та С. Подолинським опублікував в «Громаді» як програму, що моделювала майбутню українську державність.

Значним внеском у розвиток національно-державної ідеї в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. стала творчість І. Франка. Аналізуючи проблеми, пов'язані з формою державного устрою і формою державного правління, він гостро критикував існування монархії. Політичним ідеалом І. Франка була демократична республіка з вищим представницьким органом, утвореним на основі загальних виборів.

Утворені на зламі XIX–XX ст. політичні партії Наддніпрянської України стояли на федеративних позиціях М. Драгоманова. Хоча певний вплив на програмні положення політичних партій у зазначений час мали погляди М. Міхновського про Україну як незалежну державу. Першою програмою Революційної української партії (РУП) була брошура М. Міхновського «Самостійна Україна», в якій обґрунтовувалась ідея державної незалежності України. Використовуючи метод екскурсу в історію, автор дав бездоганний, з точки зору міжнародного права, аналіз україно-російських відносин за Переяславською угодою 1654 р. як конфедеративних і порушених пізніше Росією. Виходячи з цього, М. Міхновський обстоював право України на повернення до статусу суверенної держави. Проте, радикалізм автора «Самостійної України», що подекуди межував з шовінізмом, стояв на перешкоді популярності його думок. А заяви «Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя», – відштовхували від української ідеї, в інтерпретації М. Міхновського, інші національності поліетнічного населення України.

РУП партія поступово перетворилась на партію соціал-демократичного спрямування, що вплинуло на її ставлення до української державницької ідеї. З 1903 р. вона відмовилась від брошури М. Міхновського як програмної. У «Нарисі програми Революційної української партії», висувалася вимога перетворення Росії у федеративну республіку автономних національно-історичних областей з правом на державне відокремлення. Більша частина членів РУП у 1905 р. утворила Українську соціал-демократичну робітничу партію, яка в політичній сфері обмежувалась гаслами національно-територіальної автономії України.

Як відзначав Д. Дорошенко, на зламі XIX-XX ст. в громадсько-політичне життя вступає нове покоління українців, «вихованих у поняттях і поглядах безкомпромісного українського націоналізму на широкій європейській основі, людей, що вже не задовольнялися лише культурницькою діяльністю, а хотіли здобути для українського народу всю повноту національних і політичних прав».

З початком революції 1905 р. національний рух в Україні активізувався і став масовим. Цьому сприяло те, що на момент революційного вибуху в українському суспільстві вже склався спектр політичних сил, які репрезентували погляди значної частини інтелігенції. Вони прагнули втілення соціалістичних ідеалів, українізації суспільно-політичного життя, а найрадикальніші з них висували гасло здобуття Україною державної незалежності.

Віддзеркаленням питомої ваги окремих політичних сил в українських губерніях до ідеї національно-державного відродження стало створення в складі I Державної Думи своєрідної фракції – «Українська парламентська громада», з якою активно співробітничали відомі українські громадські діячі: М. Туган-Барановський, О. Лотоцький, М. Грушевський, І. Франко, О. Русов. Основу політичної платформи фракції становила автономія України. Продовжувачем цього напрямку стала заснована в складі II Державної Думи «Українська парламентська громада».

Відстоюючи єдність Російської держави, депутати від українських губерній виходили з того, що вона буде міцна і непорушна лише тоді «як народи, що складають Росію, будуть зв'язані між собою не військовою силою і централізацією урядування, а через справжню спільність інтересів, котру всі будуть признавати». Засобами цього була національна і територіальна автономія для національних окраїн Російської імперії. Українська парламентська громада внесла на розгляд Думи пропозицію про запровадження навчання українською мовою в школах і заснування кафедр українознавства в університетах. Її зусиллями були підготовлені законопроекти про автономію України, про місцеве самоврядування, про українську мову в суді, школі, церкві тощо. Але втілити їх в життя не вдалося через розпуск II Державної Думи. Незважаючи на поразку революції 1905-1907 рр. та істотне зниження політичної активності в наступні роки, її наслідком стало здобуття права на українське друковане слово, національно-громадські організації, у тому числі і політичні.

У роки між першою російською революцією і Першою світовою війною ідею національно-державного відродження пропагувало засноване у 1908 р. політичне об'єднання Товариство Українських Поступовців (ТУП). На його чолі, як загально визнаний лідер українства, стояв М. Грушевський. Протягом майже десятиріччя ТУП відстоювало позиції конституційного парламентаризму в Росії і автономії України.

«Нове дихання» у своєму розвитку українська національно-державна ідея отримала в роки Першої світової війни, з початком якої з'явилась надія на розпад

Російської та Австро-Угорської імперій, між якими була поділена Україна, і створення умов для практичного втілення цієї ідеї в життя.

1 серпня 1914 р. у Львові була створена Головна українська рада. До її складу увійшли представники трьох українських політичних партій: націонал-демократичної, соціал-демократичної і радикальної. Платформи цих партій в царині української державності зводились до політичної самостійності України. Проте, Головна українська рада в справі української державності виявила непослідовність, дотримуючись старої і невиправданої австрофільської орієнтації.

Група політичних емігрантів з Наддніпрянської України 4 серпня 1914 р. створила Союз визволення України, як безпартійну політичну організацію для пропаганди ідеї самостійної України. У його програмі, складеній Д. Донцовим, зазначалося: «Об'єктивна історична конечність вимагає, щоби поміж Західною Європою й Москвою постала самостійна Українська держава». Формою її правління мала бути «конституційна монархія з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, горожанськими, язиковими і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, з самостійною українською церквою».

Ю. М. Оборотов,

завідувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська
юридична академія», доктор юридичних
наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України

КРЕАТИВНІСТЬ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Одним із важливих чинників сучасного правового розвитку є використання творчості в юриспруденції. При цьому якщо творчість виступає як процес, що надає досвіду значення і значимість, дозволяє йому досягти комунікативної цінності, то креативність в юриспруденції означає передачу досвіду, зв'язок традицій та інновацій.

Звернемо увагу на те, що сучасний стрімко мінливий світ визначає поняття традиції як реакції на сучасність. Звідси інтерпретація традицій у призмі змін, що відбуваються, переосмислення традицій з урахуванням їх здатності до адаптації і розвитку, збереженню стійкості, оскільки цінність традиції корениться в тому, що вона представляє можливості для її розвитку і перетворення (К. Негус, М. Пікерінг).